

באור הצבוע*

צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף, עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד, ערפד לאחר ז' שנים נעשה קימוש, קימוש לאחר שבע שנים נעשה חוח, חוח לאחר שבע שנים נעשה שד, שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש; והני מילי דלא כרע במורדים.

ב"ק טז ע"א

ממקור אחדות ההויה הולכות ומופיעות מדרגות החיים המוכרות לנו בעולמנו, מן "תוצא הארץ נפש חיה"⁴⁴ הרומשת על הארץ, עד נפש חיה החיה ביותר, היא נפשו של אדם. מתוך כך אנו מכירים באחדות יסודית נסתרת של כל החיים ובקשר ביניהם. לכן, למרות המרחק שיש בין מין למין ובין סוג לסוג, מכל מקום יש אחדות פנימית ביניהם ואף דמיון מה בתכונות. ומתוך שאדם נוצר כאורח הקרוא לסעודה לאחר שהכל הוכן בשבילו, וכל העולם נוצר לשמושו של האדם הנברא בצלם א-להים, לכן אפשר לציין תכונות מעולם החי והצומח וללמוד מהם על האדם ולהמשיל את האדם בהם, לענין תכונותיו של האדם. וכמו שהחיוניות הא-להית, הנפש-חיה, הולכת ורבה בהופעתה מיום בסדר בריאת העולם, והעולם מתעלה בעלוי נפש אדם, ככה יש התמעטות גילוי החיוניות הא-להית באדם שיוורד ממדרגתו המוסרית והרוחנית, וערך החיים המופיעים על ידו הולך ויורד כפי ערך ירידתו הרוחנית. אם כן, אנו שומעים מרבתינו דברי אזהרה על מסלול מדרון של הדרדרות מוסרית שהיא מתבטאת בירידת צביון החיים.

הצביעות היא מן המדות הרעות בעולם שאין רע ממנה⁴⁵. הצבוע אין תוכו כברו. הוא נאה דורש ואינו נאה מקיים, ויש שהוא אולי נאה דורש, ואפשר שגם נאה מקיים, אך פיו ולבו אינם שוים. הוא דורש ומקיים, אך לבו כל עמו. לעתים מכיר האדם את הטוב ורוצה בו, אך מתקשה לחיות אותו או להרגיש אותו מפני חלישות כח הרצון להלחם נגד יצרו הרע. אדם כזה, שהכרתו את הטוב או רצונו אליו הם חלשים, לא יקרא צבוע על שום חולשתו נגד היצר. אלא יש אדם מסוג אחר, שהוא יודע בידיעה שכלית חיצונית את דרך האמת והיושר וכלפי חוץ אף דורש ומטיף לדרך זו, אך אין תוכו כברו ואין לבו לב חם לענין. אף שחיצוניותו צבועה כצבעי האור והיושר, הרי תוכו רצוף מוסרית רצוצה והתנכרות לדרך האורה שאותה הוא מכיר אמנם מבחוץ, אך היא אינה חודרת להיות בו למרכז החיים. ובכל זאת – אדם זה, שאין מראיתו כתולדתו, לפחות רואה בעין-שכל חיצונית את האמת. תמיד אפשר שעל ידי מה שהוא בא במגע עם האמת, אף על פי שהיא נשאת חיצונית לו, אולי יתעורר לתשובה וישיב אל לבו את אשר ראה לפחות באופן

* חש אני שבמאמר זה יש דברים נעלים נסתרים שלא זכיתי להתקרב אליהם כלל. ומכל מקום, בהפגש איתם שכלי השפל – עוררו בי דברים מעטים אלו, ותפילתי שאין בהם מום, ו"לישועתך קיויתי ד".

44 בראשית א, כד.

45 מסילת ישרים פכ"ב.

חיצוני. אך מתוך שהוא נשאר במצב שאין דברי תורה נכנסים ללבו, ולבו נשאר קר ביחס לחום קדושת התורה ואש להבה של יראת שמים, מתוך שאין הדברים חודרים להיות חרוטים על לוח לבו – סוף שגם אין הוא מבין בהם דבר, אין הוא רואה את דרך האורה, והיא נסתרת ממנו עד שאין הכרתו יודעת איזה דרך ישכון אור. ואע"פ שימשיך לעסוק בדברים, אפשר שעוד ילמד תורה בצורה כל שהיא, אך ציורו את הדברים יהיה דומה לענף המצייר בדמיונו את השמש, שהוא ציור רחוק מן האמת. מכאן, אם נמשך הענין ואינו מתעשת לקום לקרוא אל א-להיו, יורד הוא למדרגה שלא רק שאינו מכיר את דרך האורה, אלא דרך גדילתו הטבעית נהפכת להיות נטולת חיוניות רעננה ובריאה, ולעומת כן גדלה בו קוצניות דוחה, עד שבמקום שהיה ראוי שדעה נכונה תגדל – במקום זה קוץ ודרדר צומח, ולבסוף נעשה דומה לאחד מן הכחות המזיקים בעולם.

צבוע זכר לאחר שבע שנים נעשה עטלף⁴⁶. הצבוע, הידוע כיללתו הדומה לקול צחוק פרוע, הוא בעל חי שניזון בעיקר מן הפגרים, ואם במקרה טורף הוא, טורף חיות ישנות חסרות מגן. הצבוע, בעל חי טמא, מצביע ברמז על אדם כזה שמוצא את טעם חייו בהנאות גשמיות, בדרך טמאה, בצורה כזו שאין העריגה הא-להית קרובה למרכז חייו. ותכונות פרטיות אלו של הצבוע, צחוקו והיותו ניזון מן הפגרים, רומזות ביחוד על הלעג הפנימי שאדם צבוע, שאין תוכו כבדו, נהנה הנאה נפשית מן הפיכת כל אידיאל וכל דבר אצילי ועדין לצחוק חסר ערך וחיוניות. פער זה בין פנימיותו החלולה ובין חייוניותו הנאה אינו פער יצרי שהוא מצטער עליו ונלחם נגדו תמיד. פער זה של הצביעות בא מתוך שהתקדר בלבו⁴⁷ היחס הנכון והצודק לדברי קודש. קרירות זו מולידה אדישות ואף ליצנות. הליצנות גורמת לאדם בתחילה שאף שמכיר את האמת בהכרה שכלית חייונית, עוסק בה ודורש בה, "נאה דורש", הוא אינו נותן לה לחדור ללב. כלי הנשק שיש בידו, למנוע חדירה זו של תורת ד' התמימה המשיבת נפש ללב ולחיים, הוא כלי הלעג והצחוק. לא רק צחוק ולעג גלויים, אלא תולעת של קרירות אוכלת בו מכפנים, התקררות כלפי דברי תורה, שנגרמת על ידי יחס לא נכון כלפי דברי א-להים חיים שמתגלים בתורה שבכתב וכתורה שבעל פה. בין על ידי לעג ובין על ידי התקררות הנובעת מחוסר יחס נכון אל הקודש, דברי תורת-חיים נצחית מתרוקנים בשבילו מתכנם החיוני הא-להי, כי הוא אינו מתיחס אליהם כתורה מן השמים שיש לקבלה ברתת זיע ויראה, יחד עם שמחה וטוב לבב על גודל הזכיה שבחר בנו רבונו של עולם מכל העמים ונתן לנו את תורתו ונטע בתוכנו חיי עולם. על ידי כך דברי תורת חיים נהפכים אצלו להיות נטולי חיים, פגרים, ואף אם הוא ממשיך באופן מכני ללמוד תורה – התורה נעשית לו סם המות. אלו שכן תוכם כבדם ועוסקים בתורה כאמת ואמונה, הם נראים בעיניו קטנים מערכו, אינם אובייקטיביים, אינם בוחנים את הדברים בצורה קרה ומנותקת. הם אינם מציירים את הענינים כמוהו, לכן הוא תוקף אותם, כי הם חסרי מגן לפי דעתו

46 העטלף דומה לעכבר שפורח בלילה (רש"י ויקרא יא, יח), ואין לו עיניים לראות (סנהדרין צח ע"ב ורש"י שם). אמנם, יש עוד מיני עטלפים שפעילים במדומים, אך הגמרא בכל מקום מתייחסת לעטלפים שאינם רואים הפעילים בלילה.

47 "שזהו הראשית דעצת גוים לקר הדבר... ולקרר הפחד מהש"י... (לא) בסילוק פחד הש"י לגמרי לעבור עבירה, דזה לא ישמע מיד, רק ההתחלה והראשית הוא לקרר חום שבלב היהדות לעבודת הש"י ולמעשה התורה ומצות, ואינו מסית לבטל לגמרי רק לקרר חומו... וזהו 'אשר קר', שהכניס קירור בלבך" (מחשבות חרוץ ורבונו צדוק כהן זצ"ל מלובלין, עמ' 127, אות טז, ד"ה 'ענין זכירת עמלק', ע"י ש).

המעוותת. הוא מתרגל לעסוק בידיעת האמת בידיעה חיצונית בלבד, ונוטה מתוך כך לדחות את השלכותיה המעשיות מחייו המעשיים. הוא רואה את האורות, אך אינו מתיחס אליהם כאמת א-להית ולכן הם אינם חודרים ללבבו. בסוף, הרגל זה מסמא את עיניו, עד שאינו נותן לעצמו לראות בכלל את האמת שבדרך האורה הא-להית של נצח תורתנו. יש ויפסיק ללמוד, כדי שלא תדקור אותו האמת בדקירות לב של מצפון, ולכן הוא מעדיף, במודע או שלא במודע, לברוח מן האור. ויש מצב שימשיך ללמוד תורה, אך בצורה קרה ויבשה, בתוך עננה של לעג וצחוק נפשי על כל נשגב. כל מה שאחד כזה לומד, כל מה שהוא חושב על תכלית החיים, הכל דומה לציור השמש שעל ידי העטלף שאינו רואה מאורות.

עטלף לאחר שבע שנים נעשה ערפד.⁴⁸ האדם שנוצר ביום הששי, בקשר לקבלת תורה על ידי ישראל ביום הששי בסיון, כאשר הוא מתחיל ח"ו בתהליך של צביעות, דברי תורה על פיהו ולא בלבבו שהתקדר על ידי יחס של לעג ורקנות לתורה, והוא יורד לצמצום הופעת החיוניות הא-להית לרמה של חיה – הוא ממשיך להתדרדר, אם אינו מתעשת, ויורד לדרגת בעלי כנף⁴⁹ שנוצרו ביום החמישי. ותכונה זו גדלה ומתעצמת בו, הוא יורד דרגה אחר דרגה, והחסרון מתגלגל בלבבו. הוא נעשה דומה לחיה שמוצצת את דם הנפש של חיה אחרת, כי על ידי יחסו הקריר לדברי א-להים חיים הוא מתיחס ביובש לטל אורות המחיה של תורה, ומתוך כך כל הלמד ממנו ובא עמו במגע – גם כן מתיבש יחסו לרעננות דבר ד' שבתורותינו. בכלל, הוא כבר ירד למדרגה זו, שאינו רואה מאורות שנבראו ביום הרביעי, ושנה והתרגל בה.

ערפד לאחר שבע שנים נעשה קימוש כו'. בהעדר מזון רוחני אמתי מחיה, בחסרון עליה מתמדת, ממשיכה הירידה לאחר שהאדם אינו חי על פי אור ד' שבתורה ואף אינו רואה צביון אמת של מאורות בימיו. הוא משול לדבר שחי במערה ואינו רואה אף צלליות מן החוץ. הוא אינו רואה אלא את מה שמוחו מצייר לו. לאט לאט הוא מאבד כל חיוניות רעננה ובריאה של אדם שנברא לכתחילה ישר, ואף יורד עוד ומצטמצם בהופעת החיות מרמת החי לרמת הצומח שנוצר ביום השלישי. כל הקרב אליו ומתרוועע אתו מתקרב לנזק רוחני ונפשי גלוי ובולט, ערפד לאחר שבע שנים נעשה קימוש, שהוא צמח לא יעשה קמח, אלא קוצים מכאיבים, אף אם עדיין קטנים. וקוצים אלו כבר שורטים את הבא עמו במגע בחיוניותו, לא רק ביחס לפנימיותה של תורה אלא גם ביחס למעשה. לא זו בלבד שהוא מקרין יחס קריר, יבש, וכמעט מתנכר לתורה מצד תכנה האמוני, ועל ידי כך הנדבק ממנו מתקדר

48 י"א ערפד גדול מעטלף, ולפי זה מרמזו להתגדלות במדה רעה, מהרגל קטן להרגל גדול, וכן הוא ההבדל שבין קימוש, הקטן יחסית, לעומת החוח שקוציו גדולים יותר. המכונה ערפד בימינו הינו עטלף הניזון ממיצת דם לעומת שאר עטלפים הניזונים מחרקים או פירות. אם לכך הכוונה, הרי זה מרמז לירידה מוסרית איכותית: מאי-ראיית האור למצב גרוע יותר של מציצת הדם לשד הנפש, החיוניות הרוחנית – מן הבאים איתו במגע. מתוך יבשותו וקרירותו ביחס לתורה של הצבוע שכבר ירד לדרגה כזו שאינו רואה את האורות, הוא יורד עוד לכך שכל הלומד אצלו גם כן מושפע לרעה ולשד הרוחניות שלו מתייבש. אמנם ערפד זה אינו מצוי אלא באמריקה, ומכל מקום גם באזורנו ישנם מינים הדומים לערפד וגרמים כניזונים מן הדם, ולכן מכונים בע"ז

49 עטלף, אע"פ שיונק, התורה מזכירה אותו בין בעלי הכנף; עיין ויקרא יא, יט וכן דברים יז, יח. ועיין בכורות ז ע"ב.

לתורת ד' מצד היחס הנפשי הפנימי, אלא אף זו: אם בתחילה עוד שמר על התורה בחיצוניותו ועשה מצותה, הרי עכשיו נהפך להיות כקוץ השורט את הכא עמו במגע גם בצד החיצוני של הנפש, מצד הקיום הממשי המעשי של התורה. כי אם יהיה מנוכר בנפשו לתורה – איך יחזיק בהתלהבות בדקדוקי מעשיה. אמנם בתחילה הקוצים הם קטנים, הסדקים בדקדוק המעשה גם הם קטנים. אך מתוך שאין מכיר את האמת, אין הוא רואה את האור, חיוניותו הבריאה דועכת, ובמקום פרי לתפארת הוא מצמיח קוץ ודרדר, קימוש לאחד שבע שנים נעשה חוח. החוח גדל במקום שראוי היה שתגדל חטה⁵⁰, המביאה לאדם דעת. מפני התעלמותו מן התורה, או לימודה בצורה מעוותת – אין היא מוסיפה בו דעת, תושיה וברכה שהיו ראויים לגדול בו. הוא מכאיב לכל הכא במגע עמו ומתרגל לאורח שקר ולאורח קר. קוציו גדלים והנוק לחיים המעשיים של תורה ומצוה מתרחב יותר. ואם שהה מלהחיות את נפשו, סוף שיבוא לידי כך שלא רק את המתקרבים אליו יזיק, כדמות החוח עם קוציו הגדולים, אלא שאף נעשה מזיק בפעל וביזמה לכל אדם ישר שיוכל להכניס לקרבתו, חוח לאחר שבע שנים נעשה שד. השדים, המזיקין, נבראו בין השמשות של ערב שבת, נבראו עם נפש בלי גוף⁵¹. על הגבול שבין ימי המעשה של האדם, היום לעשותם, ובין שבת קודש שהיא מעין עולם הבא, ומחר לקבל שכרם, – שם על הגבול עומדים המזיקים המפריעים לאדם לחבר קודש וחול, עולם הזה ועולם הבא, ביחס נכון של הוראת הקודש. סוף תהליך ההדרדרות של אדם צבוע זה לגלות על כך, שיסוד הפרדת ההכרה מן החיים והמעשה, הגוף מן הרוח, הפרדת הלימוד מחידורה ללב, אחד כפה ואחד בלב, הוא היסוד המזיק העומד בשורש כל רע. הלעג לדבר ד', הקרירות לאש התורה, הן תופעות ששייכות למזיקין העומדים בין השמשות, בין הגבולות של קודש וחול, מטשטשים את הגבול ומפרידים בין הלימוד ובין הקיום והחיים. זהו שורש כל הרע שבצבוע, שורש המזיקין. הרחמן יצילנו ויחזירנו, כולנו כאחד, בתשובה שלמה לפניו. הוא יפתח לבנו כתורתו, תורת אמת וחי עולם, וישם בלבנו אהבתו ויראתו ולעשות רצונו.

שדרו של אדם לאחר שבע שנים וכו'. האדם מיוחד בעולם החי ביכולתו ללכת בקומה זקופה. על ידי כך ידיו משוחררות מן הצורך להיות לעזר להליכה. בכך צורת האדם היא שראשו למעלה, מבטו נישא אל על, וידיו חפשיות ליצור. מצב זה יש בו מן הסתם השתקפות של הברכה הא-להית לאדם: זוקף כפופים, רבש"ע האומר לאדם לצאת ולכבוש את העולם ולפעול בו לטובה, ואין הנכואה שורה אלא על חכם, עשיר, גבור ובעל קומה⁵². יתרון זה טומן בחובו גם נסיון. אם אדם יהלך בקומה זקופה מלא התהדרות כבוד שקרי וגאווה, אז הוא כדוחק רגלי שכונה, ככל בעל גאווה ש"אין אני והוא יכולים לדור בעולם"⁵³. עיקר קלקול זה מתחיל מתוך שאינו מודה ומכיר טובה ככל לבבו לרבוץ העולמים שעשה לו את הנפש החשובה הזאת הדומה למלאכי השרת בקומתם הזקופה⁵⁴. בזה הוא כפוי טובה

50 עיין איוב לא, מ.

51 "ר' בניאי אמר אלו המזיקין, שברא נפשותיהם, עם שהוא בורא גופן קדש יום השבת, והניחן ונשאר רוח בלא גוף" (תנחומא [בוכר] בראשית, יז).

52 שבת צב ע"א.

53 סוטה ה ע"א.

54 חגיגה טז ע"א.

והולך בדרכו של הנחש הקדמון, בעל קומה זקופה⁵⁵, שכפר בטובה של היותו ערום מכל חית השדה, והתאווה למדרגה שאינה שלו. מתוך שהיה כפוי טובה קינא באדם ורצה להפילו. לכן נתקלל הנחש, שרצה לעלות למעלה ממה שהוא⁵⁶, וירד להיות מתחת למה שהיה, לילך על גחונו. וכך שדרו של אדם, ההולך בקומה זקופה של כפיות טובה עד כדי גאווה, בהתרגלו הרבה למדה זו, לאחר שבע שנים, קונה לעצמו תכונתו של הנחש ופחיתותו, ונעשה נחש. אמנם זהו רק אם יתורנו זה של קומה זקופה מנוצל לרעה כרגל גאווה הנובעת מחסרון הכרת תודה, והני מילי דלא כרע במודים. אמנם המלא הבעת תודה על הטובה הגדולה שעשה עמו רבון כל המעשים בכך שיצר את האדם בקומה זקופה, בחשיבות של משרתי עליון בעולם תחתון, ואינו מחזיק טובה לעצמו, כי לכך נוצר, – אין לו לסגת מיתרון אור שנתברך בו, והרי זקיפות שדרתו לברכה היא לו ולעולם כולו.

ולהבין את קשרם של דברים: אם אדם מישראל עוסק בתורה, אך בגאות טפשותו מוריד את ענין התורה בעיניו לדרגה של חכמה אנושית, או אם ראשונים בעיניו הם בני אדם כמוהו ואולי הוא אף מתנשא עליהם – אז הוא כפוי טובה, לעומת טוב ה' של לקח טוב זה היורד אלינו ממקור הטוב. והני מילי דלא כרע במודים, לא די שהוא שמח בלימוד תורה ומודה עליה, אם היא אינה בעיניו אלא כאחת החכמות, שאוהב אותה מצד האתגר השכלי, ואף אם היא חכמה חשובה בעיניו. ההודאה על הנאה שכלית מן חכמת התורה, אין בה כלום לעומת הגודל האמתי של התורה. לכן לא אמירה של הודאה מספקת, אלא שכורע במודים, כי הכריעה מורה על התבטלות בפני הגודל הא-להי של תורה מן השמים, התבטלות כל חכמה אנושית בפני דברי א-להים חיים.

הוראת הענין בניזיקין הוא לשמירת האדם את עצמו מפני נזק רוחני כזה בעצמו ומפני השפעה מצבוע כזה. וצורך השמירה יכול להיות גדול, כי יש שעה שגדול כחו של הצבוע, הנאה דורש ואינו נאה מקיים, כארי, שתלמידי חכמים נמשלו לאריות⁵⁷. ותודעת הכרת הטובה וההתבטלות בפני התורה שהיא מן השמים היא מושרשת עמוק בלבם של תלמידי חכמים. "אמר רבי מתניה אנא מחזיק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה"⁵⁸. האמר של התלמיד חכם שמכיר בעומק נפשו כי התורה היא מתנת י-ה הוא התזקת טובה מתמדת למקור הכל המחיה כל, הנותן תורה לעמו ישראל. ואף אם תודעה זו מסותרת מפני אהבה גלויה לחכמת התורה, התופסת את ריכוז מחשבותיו, אעפ"כ כאשר הדבר נוגע לענין ההודאה – אז הכרת ראשו ושכלו בעצם מהותו משתחוה ומתבטלת מפני הגודל לא-להינו שמופיע בשמו, שהוא כל התורה כולה.

55 "והנחש היה מדבר והיה הולך בקומה זקופה" (ראב"ע בראשית ג. א); "והנחש... מכאן אמרו שהיה הולך בקומה זקופה וירדו המלאכים וקצצו את רגליו" (מדרש אגדה [בבב] בראשית ג. ד).

56 "והנחש חשב באותה שעה ואמר אלך ואהרוג את האדם, ואשא את חוה, ואהיה מלך על כל הבריות, ואלך בקומה זקופה, ואוכל כל מעדני העולם. אמר לו הקב"ה הואיל ואתה אמרת אלך ואהרוג את האדם, ואשא את חוה, לפיכך 'ואיבה אשית בינך ובין האשה' וגו' (בראשית ג. טו), אתה אמרת אהיה מלך על כל הבריות, לפיכך 'ארור אתה מכל בהמה' (שם, טז), אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך 'על גחונך תלך' (שם), אתה אמרת אוכל מעדני העולם, לפיכך 'ועפר תאכל כל ימי חייך' (שם)" (מדרש אגדה [בבב] בראשית ג. א).

57 "רבי מאיר אומר: אף הצבוע. אמר רבי יוסי בי רבי אבין: לא אמר רבי מאיר אלא בצבוע זכר, שיש לו שעה שהוא קשה כארי" (ירושלמי בבא קמא פ"א ה"ה).

58 ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד.